

ZNAČILNOSTI IN PERSPEKTIVE URBANEGA SISTEMA V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Dr. Vladimir KOKOLE, Ljubljana

O samih značilnostih urbanega sistema v tem delu Slovenije, o procesu urbanizacije in o vlogi urbanih centrov v Sloveniji je bilo v naši literaturi, geografski in drugi, napisano že marsikaj¹ in tudi moja novejša študija o centralnih krajih² in o malih mestih³ je močno povezana s to tematiko. V tem prispevku naj se ustavimo ob problemih, ki se odpirajo ob obstoječem stanju urbanega sistema, in ob pojavih, ki ga ilustrirajo. Gre za probleme v sedanosti in zlasti v bolj oddaljeni bodočnosti. Za zavod za prostorsko planiranje in sklad Borisa Kidriča je bil pred nedavnim o tej tematiki za vso Slovenijo izdelan obširen elaborat.⁴ Nanj se nanašajo mnoge izmed misli, izrečenih v tem prispevku.

Severovzhodna Slovenija ima v omrežju urbanih centrov in še posebej v omrežju centralnih krajev v naši republiki poseben položaj, zlasti v primerjavi z Ljubljano, njeno lego v omrežju in njeno vlogo v sistemu centralnih krajev. Vse dosedanje raziskave (Kokole 1971, Vrišer 1969, Ilešič 1957) izhajajo iz argumentiranega izhodišča, da je Ljubljana vodilni centralni kraj v Sloveniji. Ljubljana ima od vseh (pomembnejših) mest že geometrično vzeto najbolj središčno lego. Še bolj pa je ta lega izrazita, ker je Ljubljana najpomembnejše prometno vozlišče, predvsem v omrežju magistralnih cest in zlasti bodočih hitrih cest in avto cest. Precej manj pa je ta lega središčna glede na razporeditev prebivalstva, kakršna je sedaj.

¹ V. Kokole, *Sodobni trendi urbanizacije v Sloveniji*. Knjiga I. in II. UI — SRS, Ljubljana, 1967.

V. Kokole, *Urbanizacija podeželja*. G. V.

S. Ilešič, *Die wirtschaftsgeographische struktur Sloveniens in regionaler Siecht*. Mitt. Oester. Geogra. Ges., Band 112, Heft 1 Wien, 1970, str. 56—77.

V. Klemenčič, *Some Aspects of Urbanization and Regional Development of Slovenia*. Acta Univ. Comeniana. Nr. 6, Bratislava 1966, str. 145—176.

V. Klemenčič, *Problemi gospodarsko geografske klasifikacije slovenskih naselij*. G. V. (XXXII, 1960) str. 116—118.

Glej tudi zbirko publikacij biroja za regionalno prostorsko planiranje (zeleni zvezki).

² V. Kokole, *Centralni kraji in problematika njihovih gravitacijskih območij v SR Sloveniji*, Geografski zbornik XXI. SAZU, Ljubljana 1970.

³ I. Vrišer, *Mala mesta v SR Sloveniji*, Problemi njihovega obstoja in nadaljnega razvoja. Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1969 (167 str. + tabelarno gradivo).

⁴ V. Kokole, *Urbani sistem v SR Sloveniji*, Zvezek I.—VII. UI — SRS, Ljubljana 1971 (612 strani).

Čeprav ima Severovzhodna Slovenija periferno lego glede na vodilni centralni kraj v Sloveniji, tj. Ljubljano, pa moremo ugotoviti, da Maribor kot najpomembnejši center Severovzhodne Slovenije ne leži v obroču »regionalnih« centrov, kot so Nova Gorica, Koper, Novo mesto in Celje.

Maribor in velika večina Severovzhodne Slovenije leži ob tistem kraku »prometnega križa« (cest in železnic), ki od vseh štirih najdlje prečka ozemlje SR Slovenije in je položen v njeno podolžno os, ki gre od Goričkega do Tržaškega zaliva (in prečka tudi gospodarsko najbolj razvito območje Slovenije). Na vseh krakih tega prometnega križa Slovenije se edino pri Mariboru odcepi pravokotno na ta krak tudi druga pomembna cestna povezava proti Zagrebu.

Nodalna lega Maribora zaostaja tedaj le za nodalno lego Ljubljane (Koper ima kot pristanišče nodalni položaj posebnega pomena).

Območje Severovzhodne Slovenije je daleč največje sklenjeno območje z visoko agrarno in ruralno gostoto prebivalstva v Sloveniji. To pomeni, prvič, da so po eni plati potrošniki storitev prostorsko bolj zgoščeni, toda po drugi plati potrošniki, ki ne trošijo prav mnogo; drugič pomeni visoka agrarna prenaseljenost trajni pritisk po zaposlovanju, ki ga je mogoče najlaže zagotoviti z dnevno migracijo.

V celoti je območje Severovzhodne Slovenije gospodarsko relativno manj razvito kot Osrednja Slovenija, vse občine vzhodno od Maribora so uradno uvrščene med »manj razvita območja« in je urbano prebivalstvo, ki največ troši, bolj kot sicer koncentrirano v mestih in mestecih. Mnoge storitve se zato razvijajo predvsem kot funkcija povpraševanja koncentriranega urbanega prebivalstva. Do neke mere je izjema najbolj osnovna preskrba, trgovina in pa družbene službe, kjer gre za distribucijo bolj glede potreb prebivalstva kot glede na povpraševanje zgolj po kupni moči, vsaj v načelu.

Prometno omrežje je izraz funkcionalnih povezav med centri, je pa tudi osnova za njihov razvoj in za razmeščanje v prostoru. Gre za medsebojno odvisnost in za prilagajanje. Njegova izgradnja ima pomembno vlogo stimulacije razvoja.

Vozlišče železniškega omrežja je v Mariboru na križišču mednarodno zelo pomembne proge Dunaj—Trst in ožje regionalne povezave Koroške in Bavarske z jugoslovanskim nizkim Podravjem. Pragersko je bolj razcep kot vozlišče.

V okviru Severovzhodne Slovenije je slaba povezava Pomurja z Mariborom (okrog 90 km od Murske Sobote pri komaj 40 km zračne razdalje). Lokalno cestno omrežje v večjem subpanonskem delu Severovzhodne Slovenije je — v primeri z večino ostale Slovenije — razmeroma zelo enakomerno in omogoča prehodnost v vseh smereh, toda tehnično povečini slabše od poprečja in zato omogoča le počasno cirkulacijo.

Dominantna cesta enakega pomena kot skoraj paralelna »Južna železnica« je cesta z Dunaja in Gradca proti severnemu Jadranu in Italiji in čez Ptuj proti Zagrebu.

Vozlišče je spet v Mariboru. Prvi krak proti Ljubljani je v podolžni geografski osi Slovenije, drugi pa prečno nanjo. Osnova regionalnega cestnega omrežja so omenjene pomembnejše interregionalne ceste in pa modernizirana cesta iz Maribora čez Radgono v Mursko Soboto in Lendavo. Vsi kraki teh »regionalnih« cest se stikajo spet v Mariboru. Toda na »cest-

ni križ« Slovenije se Koroška — vsaj v eni smeri — veže čez Celje, Prekmurje pa alternativno tudi čez Ljutomer, Ormož in Ptuj.

Kaj lahko rečemo na osnovi dejstev in spoznanj o omrežju centralnih krajev?

— Maribor je za območje Severovzhodne Slovenije bolj dominanten center kot Ljubljana v njenem območju. Naslednji največji center Ptuj je okroglo desetkrat manjši od Maribora po številu prebivalcev in po ekonomski moči. Isto velja za približno enako veliko Mursko Soboto.

— Vsa ostala mesta so izrazito le mala mesta.

— Slabše kot v ljubljanskem območju so razviti centralni kraji na »nižji ravni«, zlasti mali monoindustrijski centri.

Analiza omrežja mest in drugih vsaj polurbanih krajev je pokazala, da so glede na njihove neproizvodne funkcije dejanski izoblikovani v smislu sistema centralnih krajev. Potrdila je, da stvarno imamo hierarhično zgradbo sistema, v katerem moramo razločiti vsaj tri glavne dominantne stopnje centrov in še nekaj vmesnih subdominantnih podstopenj.

Maribor se pokaže kot subdominantni center na višji stopnji, ki zajema v svojo vplivno območje ves severovzhodni del Slovenije. Spričo svoje lege ima Maribor razvit svoj lastni, čeprav zelo okrnjen subsistem centralnih krajev na srednji stopnji; to je: vključuje Mursko Soboto kot dominantno središče na srednji stopnji ter Ptuj in koroško somestje Ravne—Slovenj Gradec—Dravograd kot subdominantni središči na tej stopnji. Po teh središčih se povezujejo v sistem dominantna središča na spodnji nižji stopnji, ki so — v naših razmerah — domala vsa občinska središča.

Maribor kot eno od središč v omrežju centrov na vzhodnoalpskem dinarsko-panonskem območju je treba še posebej osvetliti. Najbližje večje mesto kot Maribor na tem območju je seveda Gradec, ki je vsaj dvakrat večji po številu prebivalstva. Drugi dve večji mesti pa sta seveda Ljubljana in zlasti Zagreb. Da se je Maribor kot centralni kraj povzpел do vloge, ki jo ima, je spričo bližine »močnejšega« centra, kot je Gradec, posledica državne meje. Ta za večino terciarno-kvartarnih dejavnosti in funkcij pretežno, če ne povsem, izloča Severovzhodno Slovenijo iz potencialnega »tržnega območja« Gradca in kanalizira gravitacijske silnice v Maribor. Državna meja tudi usmerja oskrbovanje s storitvami »višje stopnje«, ki jih Maribor ne more dajati, v Ljubljano ali v Zagreb. Maribor in Severovzhodna Slovenija — v bistvu vsa slovenska Štajerska s Prekmurjem — leži v področju prepletanja gravitacijskih silnic Gradca, Ljubljane in Zagreba. Izpostavljen je tem vplivom očitno tem bolj, čim manj ima sam enakovrednih funkcij in dejavnosti.

Centralni kraji na srednji stopnji — bodisi dominantni ali subdominantni — so le za nekaj tisoč prebivalcev večji kot sicer mala mesta v tem delu Slovenije. Komaj presežejo deset tisoč prebivalcev, pa tudi če bi jih uvrstili po populacijski kapaciteti, glede na delovišča v njih, sedaj še ne bi presegla 20.000 ali pa zelo malo. Vsekakor pa gravitacijska zaledja teh središč: Murske Sobote, Ptuja in koroškega somestja po številu prebivalcev presegajo 60.000, pri Murski Soboti celo 100.000 prebivalcev. Gotovo pa so veliko obsežnejša kot zaledja občinskih centrov sicer in v tem je tudi osnova že za dosedanji razvoj njihovih centralnih »regionalnih« funkcij za širša območja kot zgolj za lastno občino. Predvsem velja to za Mursko Soboto, ki kot centralni kraj zapolnjuje vrzel v prostorski organizaciji družbe na območju najprej Prekmurja in potem širšega Pomurja. To

vrzel je začela Sobota zapolnjevati po prvi svetovni vojni, ko je konkurenčni vpliv Radgone — Radkersburga — odpadel in ko se je začela pojavljati potreba po prostorski integraciji dejavnosti v širših teritorialnih okvirih kot prej. Povečale pa so se te potrebe s sistematičnim razvojem družbenih služb, še posebej s hitrejšim družbenim preslojevanjem po drugi svetovni vojni. Razne medobčinske skupnosti nadomeščajo nekdanje upravne okraje.⁵

Prav značilno tudi z vidika drugih komponent gospodarske osnove mest na tej ravni koncentracije je, da so v subpanonskem delu Severovzhodne Slovenije prav centralni kraji te srednje stopnje uspešnejše pritegnili porajajočo se industrijo kot druga mala mesta, kar so v bistvu bili tudi sami vse do najnovejše dobe. To velja že za Ptuj, še bolj pa za Mursko Soboto, čeprav so bili tam pred četrto stoletja še mnogo bolj borni nastavki sodobne industrije kot v Ptujju. Porast industrijske zaposlitve v Murski Soboti je kaj zgovoren argument za prejšnjo trditev.

Ptuj kot centralni kraj na srednji stopnji očitno ni več tisto, kar je bil še pred vojno. Podrobnejši pogled na povečanje zaposlitve v neindustrijskih dejavnostih v Ptujju, ki je bilo vsekakor močno, pokaže, da gre pri tem za povečanje obrtne proizvodne dejavnosti in pa gradbeništva, kar je le izraz zadržanega povpraševanja in potreb, ki so se akumulirale tudi že poprej! Gravitacijsko območje Ptujja se ni širilo kot pri Murski Soboti, ampak je stagniralo, če se celo ne krči. Vsekakor ostaja na ravni občine daleč nad poprečkom glede na število prebivalstva in to ostaja slej ko prej osnova za funkcionalno opremljenost, ki jo mesto ima.

Še bolj pomembna okoliščina v zvezi s stanjem in zlasti s perspektivami razvoja centralnih dejavnosti pa se nanaša na drugo determinanto v oblikovanju sistema centralnih krajev, na prometne povezave. Ptuj je komaj 20 km oddaljen od Maribora in celo hribovska naselja v srednjih Halozah ne dosti več kot 30 km v zračni črti ali po cesti. V zadnjem desetletju, ko je avtobus odločno izpodrinil vlak, je Maribor postal dosti bolj dostopen v dosti krajši vožnji. To velja predvsem za kraje v ptujski občini. Gledano iz Ormoža, je ta izboljšava relativno manjša. Ta preokret v dostopnosti vsekakor pomeni, da mora danes Maribor, na škodo funkcije vmesnih centrov, vključiti v svoje neposredno gravitacijsko zaledje precej obširnejše območje kot prej. To pomeni slabljenje vloge Ptujja kot centralnega kraja na srednji stopnji. Enak pojav — izboljšana dostopnost — pa po drugi strani krepi centralne dejavnosti nižje stopnje, ki jih ptujsko mesto seveda tudi opravlja. Temu je treba gotovo pripisati tudi dejstvo, da se mimo centralnih vasi v obsežnem »lokalnem« ali »lokalno-regionalnem« zaledju Ptujja ni razvil noben centralni kraj 2. stopnje.

Jugoslovanska Koroška in del pohorskega Podravja vse do Radelj je skupno gravitacijsko zaledje za celo vrsto ustanov, ki opravljajo centralne dejavnosti srednje stopnje, četudi samo subdominantne. Te dejavnosti pa niso tudi fizično koncentrirane v enem samem mestu, ampak v dveh: v Slovenjem Gradcu in na Ravnah, delno celo v tretjem središču v Dravogradu. So pa ta mala mesta tako blizu skupaj, da jih funkcionalno lahko smatramo za »somesstje« (nobena stranica trikotna ni v zračni razdalji daljša od 10 km, toda do Maribora je celo v zračni črti 50 do 55 km. Gravitacijsko

⁵ V. Kokole, Centralni kraji in upravna razdelitev v SR Sloveniji. Acta geographica I. (1971).

zaledje je omejeno; kakih 60.000 prebivalcev. Toda v primeri s subpanonskim delom Severovzhodne Slovenije je Koroško Podravje bistveno bolj gospodarsko razvito, z odločno prevlado neagrarnega, predvsem v industriji zaposlenega prebivalstva. Pogoji za razvoj zahtevnejših, bolj specializiranih vrst storitvenih dejavnosti so dani z večjo kupno močjo že pri manjšem številu prebivalstva, kot ga ima npr. ptujsko zaledje. Obstaja pa tudi bariera oddaljenosti do Maribora in Celja, ki varuje obstoj regionalno pomembnih centralnih funkcij trojice koroških centrov.

Pač pa velja poudariti, da so v Severovzhodni Sloveniji razmeroma zelo maloštevilni subodminantni centralni kraji na nižji stopnji, to je tisti 2. podrobne stopnje, ki jih — če imajo pretežno samo centralne funkcije — imenujemo tudi »ruralne centre«. Gre za naselja, ki so povečini dosti manjša kot »mala mesta«, in neagrarna naselja, ki opravljajo storitvene dejavnosti bolj specializiranih vrst kot centralne vasi in za območja nekaj vasi.

Kakšne so v luči analize obstoječega stanja ter dosedanjih razvojnih teženj in v luči lokacijskih teorij in teorije regionalnega razvoja perspektive bodočega razvoja urbanega sistema v Severovzhodni Sloveniji? Odpira se pahljača možnosti in dilem.

Ena takih dilem je, ali naj razvijamo v Severovzhodni Sloveniji en sam močan urbani center, eno samo vitalno aglomeracijo, ali bolje povedano, predvsem en sam dominanten »pol razvoja« kot enega od »razvojnih centrov« policentričnega sistema Slovenije. Da je ta center v takem primeru samo Maribor, je očitno.

Kot kažejo podatki, se je domala polovica nove neagrarne zaposlitve v Severovzhodni Sloveniji v letih med 1958 in 1969 osredotočila v Mariboru. Očitno so bile možnosti za razvoj tudi drugje. Ugotovimo lahko, da se je zunaj Maribora razvila a) lahka, predelovalna industrija, b) delovno intenzivna industrija in c) industrija, ki v glavnem ne sodi med propulzivne podpanoge. Industrializacija v subpanonskem delu Severovzhodne Slovenije je očitno še v zelo začetnem stadiju.

Vsekakor pa je očitno, da je največji razvoj industrijske zaposlitve mogoče pričakovati v tistih panogah, ki so se izkazale in so predvidene v vseslovenskem merilu kot najbolj propulzivne: elektroindustrija, kovinska in kemična industrija. Vse te so že razvite, v glavnem pa le v Mariboru, kjer so tudi največji »nosilci razvoja« v teh panogah. Leta 1969 je bilo 78,5 % zaposlenih v teh treh panogah industrije na območju Severovzhodne Slovenije koncentriranih v Mariboru ali v mariborski občini. Značilno je tudi, da do razvoja v teh panogah zunaj Maribora ni prišlo v Soboti ali v koroškem somestju, marveč bolj v Ptujju in relativno še več v nekaterih drugih manjših centrih, v glavnem v kovinski panogi.

Tabela o gibanju števila zaposlenih v družbenem sektorju v neagrarnih, industrijskih in neindustrijskih dejavnostih, dejavnostih po občinah in »regijah« v Severovzhodni Sloveniji med leti 1958 in 1969 ilustrira, če jo pazljivo analiziramo, da je velika večina vseh neagrarnih dejavnosti v mestih in urbanih naseljih, in zlasti, da je v mestih bila velika večina porasta v teh dejavnostih. Opažanja moremo skleniti v nekaj točkah.

— Porast zaposlitve v neindustrijskih dejavnostih v regiji je bil večji kot porast industrijske zaposlitve; torej industrializacija ni bila tako dominantno gibalno urbanizacije, kot se pogosto misli.

— Neindustrijska zaposlitev se je povečala manj kot industrijska v Pomurju (okoli 40 %) in nekoliko več na Koroškem.

— V neindustrijskih dejavnostih je bila težnja h koncentraciji večja kot v industriji. Več kot polovica nove neindustrijske zaposlitve (54,4 %) se je pojavila v mariborski občini, toda le dve petini (40,5 %) nove industrijske zaposlitve.

— Na Koroškem je bil porast neindustrijske zaposlitve le zmeren; komaj malo večji kot pri industrijski zaposlitvi. Pač pa je bil zelo močan porast v mariborskem območju, ki obsega manj industrializirane občine. Očitno gre šele za nadomeščanje, za zapoznele multiplikativne učinke industrializacije v predhodnem obdobju (Kidričevo, Impol!). Tega pa ni še mogoče opaziti v Pomurju, ki je šele prav v začetni fazi industrializacije. Prav značilno je, da je neindustrijska zaposlitev bolj rasla v Ptuj kot v Murski Soboti.

Ta »ad hoc« analiza kaže, da je prvi val industrializacije v subpanonski vzhodni Sloveniji zajel najprej širše mariborsko območje, a je potem nekako zastal in se šele v najnovejši dobi razširil na Pomurje. Vprašanje za temeljitejše raziskave bi bilo, če lahko v tem razvojnem procesu gledamo pojav regionalnega multiplikatorja mariborskega »razvojnega pola«. Dislokacija nekaterih industrijskih obratov v občinske centre se zdi gotovo primer takega procesa.

Glede bodočega razvoja urbanizacije in še posebej razvoja urbanega sistema je ena — morda najbolj verjetna — alternativa, seveda tista, ki bi pomenila razvoj v smislu trendov, ki jih lahko opazujemo v zadnjih letih ali tudi v malo bolj oddaljeni preteklosti, recimo v povojnem obdobju. Trend iz zadnjih let seveda kaže nove dejavnike v razvoju, lahko je pa varljiv, če ga ocenjujemo samo po tako globalnih in sintetičnih indikatorjih, kot je celoten porast prebivalstva mest, porast celotne zaposlitve, porast družbenega brutoprodukta, in podobnih. Na trdnjših tleh smo, če upoštevamo tudi spoznanja o procesu urbanega razvoja.

Vzemimo za primer Ravne in še ostale koroške občine. Spektakularni porast samih Raven se je z dograditvijo nove jeklarne v zadnjem desetletju umiril in potreben bi bil ponoven zelo močan sunek, da bi spet dosegel tako stopnjo kot v prvem povojnem obdobju. Toda sočasno in verjetno upadanje zaposlitve v mežiškem rudniku in topilnici bi utegnilo pomeniti stagnacijo ali le skromen porast. Industrija ima v Slovenjem Gradcu srednje velika podjetja, toda še to v panogah, ki v slovenskem merilu niso propulzivne. Enako lahko rečemo v luči dosedanjega razvoja za industrijo v Dravski dolini tja do Podvelke. Lesno predelovalna industrija bo s kakšnim novim obratom verjetno še zaposlila nekaj stotin ljudi in tudi še kakšna druga tovarna se lahko razširi ali nastane na novo. Seveda se bo s splošno rastjo terciarnega sektorja in z višjim življenjskim standardom še povečala zaposlitev v storitvenih in drugih dejavnostih, vezanih na »regionalno tržišče«, čeprav je dokaj omejeno. S koncentracijo le-teh v enem ali drugem središču v koroškem somestju lahko pride že zaradi tega do znatnega lokalnega povečanja, zlasti ker je vsako posamično središče razmera majhno. Toda kaže, da brez močnejšega impulza v eni ali dveh bazičnih dejavnostih razvoja v res večjem obsegu ne moremo zanesljivo pričakovati. V tej luči je prav malo verjetno, da bi tri koroške in radeljska občina dosegle število prebivalstva, kot ga kaže Vogelnikova čisto demografska projekcija iz leta 1965, to je 94.000, morda pa tudi ne 82.600 po no-

vejši projekciji.⁶ Ni verjetno, da bi se dvignilo kaj dosti čez 80.000. Pri tem pa je že sedaj v Slovenjem Gradcu in na Ravnah z bližnjimi naselji in zlasti s Prevaljami ter v naseljih od obeh mest tja do Dravograda — to je v »somestju« — kakih 30.000 neagrarnega prebivalstva. Večja koncentracija še preostalega, ki večinoma dela v teh treh centrih, more številko kmalu dvigniti na 40 do 50 tisoč, torej v kar znatno urbano aglomeracijo za slovenske razmere.

Bistveno drugačna situacija je v Pomurju. Celo v območju urbanizacijskih vplivov Maribora (tj. s sosednimi občinami Ptuj, Slovenska Bistrica in Lenart) kljub Mariboru stopnja komaj preseže ali komaj doseže slovensko poprečje. V Pomurju z občino Ormož pa je stopnja urbanizacije tri- do štirikrat nižja od slovenskega poprečja. Je tako nizka kot v najbolj nerazvitih deželah, le okrog 10^o/. Celo Murska Sobota se je šele lani približala številu 10.000 prebivalcev. Druga mesta dosežejo komaj dva do tri tisoč prebivalcev. Kmetijsko prebivalstvo v vseh občinah še izrazito prevladuje s 55—75^o vseh prebivalstva občin, to pa vsekakor priča, da je stopnja deagrarnizacije še enkrat višja kot stopnja urbanizacije. Urbano prebivalstvo Murske Sobote je v povojnem obdobju naraščalo daleč hitreje kot urbano prebivalstvo vse Slovenije. Vsi znaki so, da se je v procesu urbanizacije prelomilo in da se Murska Sobota obnaša kot pravi mali pol razvoja.

Vsekakor bi Murska Sobota dosegla blizu 30.000 prebivalcev, če se sedanja zelo visoka poprečna dekadna stopnja rasti ne bi zmanjšala od 4,6^o na leto. To je stopnja rasti urbanega prebivalstva, ki so jo od leta 1953 dalje vzdržala mesta Koper, Nova Gorica, Novo mesto. Druga pomurska mesta bi komaj dosegla ali nekaj preseгла pet tisoč prebivalcev, četudi bi se njihovo prebivalstvo utegnilo podvojiti ali celo potrojiti.

Dosedanje analize razvojnih možnosti in sektorske projekcije predvidevajo še znaten industrijski razvoj. Po starejši študiji IER o razvojnih možnostih do leta 1994 bi se število v industriji zaposlenih v štirih pomurskih občinah povečalo na blizu 11.000. Že leta 1969 je skoraj doseglo 9000. In se je več kot podvojilo od leta 1958! Predvidevanja o možnostih gradijo zlasti na razpoložljivih rezervah delovne sile, pa tudi na izkoriščanju surovin za nekovinsko in gradbeno industrijo, na določenem širjenju v obstoječih tovarnah, predvsem pa na razvoju dveh propulzivnih panog: elektroindustrije in tudi kemične industrije. Novejši sektorski programi pa predvidevajo še znatnejši razvoj sedaj majhnih obratov v kovinski industriji. Predvideva se tudi nadaljnji možen razvoj v tekstilni panogi, predvsem v konfekcijski industriji. Vsekakor bi znašalo povečanje v celoti nekaj tisoč novih delovišč v industriji. Tudi če se zelo hiter tempo povečanja v 11 letih pred 1969 zmanjša, spričo sedaj višjih začetnih številok lahko število naraste do 15.000 in več v tridesetih letih, pri samo nekoliko bolj zavestno načrtovanem in usmerjanem razvoju zlasti vodilnih industrijskih panog kot doslej. Glede zaposlitve v neindustrijskih, predvsem v storitvenih dejavnostih je treba računati, da je bil razvoj v primerjavi z vso Slovenijo na splošno sicer močan, da pa so »storitvene kvote« (število v posameznih dejavnostih zaposlenih na 1000 prebivalcev) na splošno skoraj v vseh vrstah teh dejavnosti opazno nižje kot v bolj razvitih območjih.

⁶ D. Vogelnik, Regionalno in urbano ruralna projekcija prebivalstva Slovenije za leto 2001. Izdal republ. sekretariat za urbanizem, Ljubljana, 1965.

Zaradi dohitevanja potreb, ki jih je sprožila naglo povečana industrijska zaposlitev in zaradi dohitevanja razvoja v ostalih območjih Slovenije se zdi upravičeno pričakovati še pospešen razvoj zaposlitve v terciarnem sektorju (deloma tudi z valorizacijo turističnih lokacij) in v kvartarnem sektorju. Celo pri sedanji poprečni stopnji rasti moremo pričakovati vsaj podvojitev števila zaposlenih v neindustrijskih dejavnostih, pa bi bila njihova udeležba v celotnem delovnem prebivalstvu še vedno dokaj pod tistim, ki ga moremo predvideti za celotno Slovenijo. Ker bi šlo zlasti za razvoj bolj specializiranih dejavnosti, je treba računati z močnejšo koncentracijo le-teh v Murski Soboti. V luči že predhodnih izvajanj moremo smatrati, da razvoj Murske Sobote v mesto, ki bi se znatno dvignilo nad raven poprečnih malih mest s 5—10 tisoč prebivalci in bi se približalo do leta 2000 celo 35 do 40 tisočem, ni nerealen. S tem bi bila zagotovljena vloga Murske Sobote kot drugega »sekundarnega« pola razvoja v Severovzhodni Sloveniji.

Problemi razvoja urbanega sistema so drugačni na območju bolj neposrednih urbanizacijskih vplivov Maribora, kakor smo ga predhodno opredelili in ki ga v nekem smislu lahko imenujemo tudi metropolitansko območje Maribora.

Slovenska Bistrica (sedaj v skupni naselbinski aglomeraciji z Gornjo Bistrico) se je razvila iz nekdanjega trga — mesteca zaradi drobne industrije po prvi svetovni vojni in je prehitela prej ne dosti manj velike in pomembne Poljčane. Pravi sunek v razvoju je prišel po drugi svetovni vojni, ko je postala Bistrica središče malega »okraja« in kasneje velike občine in zlasti z izgradnjo Impola in še nekaj druge male industrije, ki se tudi Poljčan ni povsem izognila. Industrija je bila tista, ki je tudi poživila razvoj večjega Ptuja in močno okrepila vlogo starega mesta kot centralnega kraja. Kljub temu, kar je bilo že rečeno o tej vlogi Ptuja, je vsaj v submezo-regionalnih okvirih zaradi velikosti občine mesto še vedno pomembno središče. Tako Ptuj kot Slovenska Bistrica (skupaj z Gornjo Bistrico) sta po vojni imela vsaj poprečno stopnjo rasti urbanega prebivalstva, ki se je v zadnjih letih pri Ptujju okrepila, pri Slovenski Bistrici pa nekoliko oslabela. Prebivalstvo teh centrov bi se tedaj približno podvojilo, a v Ptujju morda celo potrojilo. Povečanje neagrarne zaposlitve v teh treh občinah v letih 1958—1969 je bilo vsekakor takšno, da bi — če bi se nadaljevalo z enakim tempom — zagotovilo podvojitev urbanega prebivalstva ali še višji porast.

Vprašanje pa je, ali so osnove za tako močan razvoj. V zadnjem desetletju je kakih 80 % vsega porasta šlo na račun neindustrijskih dejavnosti, ki se more ob višjem standardu in povpraševanju še bistveno povečati. Tako povečanje bi skoraj zadostovalo, da bi dosegli prognozirano ali po trendu pričakovano število prebivalstva v mestih. Vsekakor pa je treba obenem računati, da se zaradi bližine Maribora marsikatera bolj specializirana storitvena dejavnost ne bo razvila.

Bolj negotove so perspektive za industrijski razvoj. Razvoj Impola je omejen z razvojem Kidričevega in tamkajšnjih kapacitet. Ti dve veliki tovarni pa sta bili po vojni glavna nosilca industrijskega razvoja v obeh občinah. Sektorski programi, ki so bili izdelani doslej — zlasti v zvezi s pripravo dolgoročnega družbenoekonomskega razvoja do leta 1985 — ne dajo slutiti, da bi prišlo v obeh občinah do pomembnejše ekspanzije industrijske dejavnosti in zaposlitve. Določno povečanje sedanje zaposlitve je

verjetno. Vsekakor kaže, da bo industrijski razvoj Slovenske Bistrice in Ptuja pa tudi razvoj in obstoj še drugih manjših industrij tu in tam zelo odvisen od razvoja v Mariboru.

Maribor bi doživel po predvidevanju sektorskih programov in dose-danjih še bolj dolgoročnih ocenah razvojnih možnosti največ do leta 1994 zelo močan industrijski razvoj, vsaj v absolutnih številkah. Obenem bi prišlo do nadaljnje preobrazbe strukture v smislu prvenstvenega razvoja treh glavnih »dominantnih« panog: kovinske, kemične in elektroindustrije⁷ Studije o dolgoročnem ekonomskem razvoju vsekakor računajo tudi s stagnacijo ali celo nazadovanjem zaposlitve v nekaterih vejah (npr. v tekstilni industriji). Značilno pa je, da je bil v letih 1958—1969 porast neindu-strijske zaposlitve močnejši. Ob predvidenih medsektorskih premikih bo rast terciarnega in kvartarnega sektorja gotovo zelo močna. V luči teh ocen verjetnega razvoja dejavnosti se prognoze za število urbanega prebi-valstva ne zdijo napete. Po ekstrapolarnem trendu bi dosegel leta 2000 Maribor kakih 190.000 prebivalcev. Vogelnikova novejša prognoza gre do 215.000, za celo občino pa celo do 270.000. Populacijska kapaciteta (po stanju neagrarne zaposlitve leta 1969 in pri 45-odstotni stopnji delovnega prebivalstva) bi bila že okrog 138.000. Število po ekstrapolaciji bo tedaj zelo verjetno preseženo, razen če ne bi nekoliko padajoča letna stopnja rasti — ki je bila med leti 1953 in 1971 nižja kot popreček za vse urbano prebivalstvo Slovenije — nadaljevala tudi v bodoče. Padec stopnje rasti je očitno tudi posledica močnejšega razvoja v »izvenmestnih« naseljih same mariborske urbane aglomeracije. Da bi dosegli prognozirano prebivalstvo 215.000, bi bilo treba do leta 2000 odpreti kakih 36.000 novih neagrarnih delovišč. Med leti 1958 in 1969 je bilo 15.000 novih delovišč. Že po linearnem trendu zaposlitev bi prišli tedaj do višjih števil.

CHARACTERISTICS AND PROSPECTIVES OF THE URBAN SYSTEM IN NORTHEASTERN SLOVENIA

Summary

In his introduction the author refers to several studies published during recent years that have dealt with urbanization of Slovenia in general and, more in particular, with her urban system. Reference is also made to his recent study on the urban system of Slovenia which has also resulted in a proposal for a new spatial pattern of urbanization of the country. Many of the arguments in this paper are really derived from that study.

The relative position of the regional network of centres in northeastern Slovenia in relation to the highest order centre — Ljubljana — in the urban hierarchy of the country is discussed first. Maribor, the main centre of north-eastern Slovenia and the second largest centre in the country (with about 110.000 inhabitants) has clearly a peripheral location with regard to Ljubljana and to the country as a whole. The city lies outside the ring of the secondary smaller centres around Ljubljana (in a radius of approximately 70—100 km). But as a result Maribor has developed urban functions which are not matched in Slovenia by any other town except the capital city of Ljubljana. This role of an ancillary centre at the higher level of urban hierarchy is only a recent

⁷ Glej zlasti publikacije inštituta za ekonomske raziskave in seveda Dokumentacijsko gradivo k osnutku resolucije o dolgoročnem družbenoekonomskem razvoju Slovenije!

phenomenon dating back only to the period following World War I, when the international Yugoslav-Austrian boundary to a large degree eliminated the former dominance of Graz at the major centre for the sub-pannonian part of the eastern section of the Slovene ethnic territory.

The central place role of Maribor is enhanced by the nodal position of the city, in particular with regard to major highways, either existing or to those that are planned or under construction as proper motorways (e. g. the new Maribor—Celje—Ljubljana road which is continued down to the coast and to Italy). At Maribor another important road splits away towards Zagreb, the largest city of western Yugoslavia, and further east and south.

The nodal role is important also because of the future of Maribor as an industrial (manufacturing) centre. And it was manufacturing which was largely responsible for the recent growth of the city to its present size.

Maribor clearly dominates the regional network of urban places in north-western Slovenia as several analyses have established beyond doubt. The area of influence has about four times the population of the city itself and roughly corresponds with the former large district.

Some characteristics of that »region« that are important for understanding the network of lower order centres are discussed next. Most of the more populous eastern, sub-pannonian part of northeastern Slovenia is classified as an underdeveloped area largely because a large section of the population still depends on agriculture, either of predominant subsistence type or of specialised (winegrowing) type best developed in the socialist sector of the economy. But general accessibility to centres is comparatively good. In light of these and other characteristics the regional urban network is then examined.

An earlier study by the author has established a basically three tier hierarchy of central places in Slovenia (excluding central villages). In north-eastern Slovenia there are three additional centres that perform functions at the next (middle) level in the hierarchical structure: Murska Sobota as a fully fledged center and Ptuj and Slovenjgradec (viz. Ravne) as the two ancillary centres at that level which, together with Maribor, polarizing exercise functions in their respective composite service areas. The size of these areas of influence, however, is limited in terms of population (between 60,000 and 80,000 for ancillary centres and some 140,000 for Murska Sobota. Murska Sobota acquired the respective representative functions viz. activities only recently (mostly since World War II). Slovenjgradec shares its functions with Ravne. Ptuj is too close to Maribor to be expected to increase its rank due to large regional-local service area and its old urban status and may even decrease in importance and be engulfed in the emerging urban metropolitan region of Maribor.

All other towns are even smaller and function as central places at the lower level in the hierarchy. Their areas of influence in most cases roughly correspond to administrative (commune) boundaries. Service provision was, in fact, until recently their main function which is now being successfully expanded with new manufacturing industries.

Further the recent vigorous, but still only emerging industrialization of towns at the middle and lower levels of the urban hierarchy has strengthened their economic position and was mostly responsible for contemporary urban expansion, with services following suit at a later stage.

Trends and patterns of urban growth in northwestern Slovenia show that Maribor as an older and primarily still mainly an industrial town has had a steady growth during the past half-a-century, but it was slightly below the national average (2,5 for a decennial period for entire urban population of Slovenia). Some of the population growth, however, took place in surrounding villages and commuting is also wide spread. Still in the framework of the broad pattern of the urbanization process, the growth of *Murska Sobota* has been at nearly the double rate throughout the postwar period. The growth was a result of the expansion of service activities for the wider area and in particular, of industrialization. *Ptuj* has shared with Maribor a comparatively modest rate of growth which was largely due to expansion of the tertiary sector. This was, however a catching-up effect of slow development immediately after the war and not related to increased status, also, it was the result of the non-basic facet of the urban economic structure following the first wave of industrialization. The growth of the miniconurbation of Slovenjgradec and Ravne (and Dravo-

grad to some extent) was equally dependant on services and industrial (manufacturing) employment increase. Slovenjgradec, and old service centers (for the sub-regional marked of the western part of »Northeastern Slovenia«) grew at a rate which was much above the national average while the spectacular growth of Ravne in the first postwar period (a new steel-mill!) was reduced later just to the average.

Prospectives for the future long-term development of the urban system of northwestern Slovenia are discussed next. Maribor, still ten times larger than any other town of the region, undoubtedly is the main growth pole in the area. But it still lacks many important functions (a fully-fledged university, for example) and has not yet attained a size that would guarantee a »self-sustained growth and wider polarization (»spin-off«) effects in the region. A few »propulsive« manufacturing branches have developed since the second world war, lorries, domestic appliances, and similar, but the factories have not yet reached sufficient scale-economies, so expansion is comparatively slow and many older light and small scale heavy industries persist. In short, Maribor still needs a further push in the direction of »industries motrices« and of the more specialized service activities (business services, research, etc.) to be able to perform its regional functions properly and also to the benefit of the entire northeastern Slovenia. The various population forecasts predict population in the urbanized area of Maribor of some 215—270 thousands by the year 2000. The process of employment concentration, which were analysed and are more evident in trends concerning services than in manufacturing are expected to produce in future a different pattern of urbanization with great expansion of the towns at the middle hierarchal level., with an exception of Ptuj. But the latter town may also — in a more distant future — share of the spill-over effects of the near-by Maribor. The sub-region which is already rather industrialized centered on Slovenjgradec and Ravne is not expected to grow considerably, but increased concentration, well under way, is expected to occur in and between both towns raising the urbanized population to close to 50.000 inhabitants. The introduction of metal finishing industries appears to be a pre-condition. Murska Sobota, of all major towns, may register by the year 2000 the relatively highest growth of urban population. But again granting that some conditions are met. These are the dislocation of some light industries to this area of still untapped labour-force to be released by modernization of agriculture; the introduction or expansion from small units of some labour-intensive branches of »growth industries« like electronics; the fuller use of localized natural resources or agricultural produce of the sub-region and, finally, the expansion of service employment due to concentration and higher demand from new industrial and urban population. So 40 or even 50 thousands inhabitants may be a feasible figure for Murska Sobota in the year 2000.